

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.015.31:172.15]“18/191”(092)

Лариса Корж-Усенко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0001-9538-4147

DOI 10.24139/2312-5993/2020.08/399-409

ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У розвідці представлено узагальнення підходів представників української інтелігенції XIX – початку XX століття до розуміння сутності і значення національно-патріотичного виховання молодого покоління. Наголошено на винятковому впливі творчості Г. Сковороди і Т. Шевченка на розроблення теоретичних засад досліджуваного феномену та становлення українського виховного ідеалу. Схарактеризовано погляди видатних педагогів, громадських і освітніх діячів досліджуваного періоду на принципи й засоби національно-патріотичного виховання. Актуалізовано значущість творчого доробку попередників для утвердження національно-культурної ідентичності та формування громадянської свідомості молодого покоління в умовах викликів і ризиків сучасності.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, українська інтелігенція, український виховний ідеал, національно-культурна ідентичність, менталітет, самоідентифікація, громадянська свідомість, молоде покоління.

Постановка проблеми. Виклики сучасного українського суспільства актуалізують питання національно-патріотичного виховання як запоруки духовного оздоровлення народу та збереження національної безпеки, що передбачає трансформацію громадянської свідомості й утвердження національної самоідентифікації. Громадянам України важливо усвідомлювати перспективи нашої країни як сильної, європейської, правової держави, де понад усе цінується людина, її потреби й інтереси. Водночас варто констатувати відірваність від національного ґрунту значної частини населення України, зорієнтованого суто на радянські або західні цінності.

Спрямованість на посилення національно-патріотичного виховання знайшла відображення в низці нещодавно ухвалених державних документів: законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про культуру», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», указі Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості у цій сфері», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепції

українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді та ін. Зокрема, у Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді і Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, прийнятих у 2015 році, зазначається, що кожен свідомий громадянин має підтримувати українські традиції, духовні цінності, захищати незалежність і територіальну цілісність Батьківщини.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема національно-культурної ідентичності та ментальності знайшла відображення в концепціях багатьох учених (П. Бурд'є, М. Вебер, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, Е. Гелнер, А. Етціоні, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Сміт, М. Фуко, К. Хюбнер та ін.). Різні аспекти формування національно-культурної ідентичності та національно-патріотичного виховання висвітлювали: філософи В. Андрущенко, В. Антонович, В. Кремень, В. Малахов, М. Попович; психологи І. Бех, М. Боришевський, О. Васильченко, Н. Висоцька, Л. Дробижева, В. Роменець, О. Росинський; педагоги Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Захаренко, В. Євтух, М. Стельмахович, Ю. Ступак, Б. Ступарик, В. Сухомлинський та ін. Для представників української діаспори (З. Кузелі, О. Кульчицького, Ю. Липи, В. Липинського, Б. Цимбалістого, М. Шлемкевича та ін.) важливо було розкрити умови збереження національно-культурної ідентичності в інокультурному середовищі. Авторське бачення означеної проблеми представлено в дисертаційних дослідженнях С. Веселовського, І. Вільчинської, Г. Лозко, М. Обушного, Т. Потапчук та ін.

Мета статті полягає у висвітленні поглядів видатних педагогів, громадських та освітніх діячів XIX – початку XX століття на значення, сутність і структурні компоненти національно-патріотичного виховання.

Методи дослідження. За допомогою текстологічного аналізу здійснено опрацювання джерельної бази та історіографічного доробку з обраної проблеми. Завдяки методу ретроспективного аналізу розкрито винятковий вплив творчості Г. Сковороди і Т. Шевченка на розроблення теоретичних засад досліджуваного феномену та становлення українського виховного ідеалу. З використанням методу порівняння підходів представників української інтелігенції XIX – початку XX століття представлено розуміння сутності і значення національно-патріотичного виховання молодого покоління. На підставі діяхронного аналізу поглядів видатних педагогів, громадських та освітніх діячів досліджуваного періоду схарактеризовано авторські бачення засобів і прийомів національно-патріотичного виховання.

Виклад основного матеріалу. На межі XIX–XX століття у філософській і педагогічній думці (у працях Г. В. Гегеля, Й. Гердера, В. Гумбольдта, І. Канта,

Д. Мадзіні, А. Міцкевича, Ж.-Ж. Руссо, Й. Фіхте, Д. Юма та інших мислителів) поступово утверджувалася національна ідея, під якою розуміли творчу енергію нації, позбавлену агресивного месіанізму й абстрактного космополітизму. Істотний вплив на формування ціннісних засад теорії виховання мали ідеї кордоцентризму, що знайшли відображення у творчій спадщині Г. Ващенка, П. Куліша, Г. Сковороди, Т. Шевченка, К. Ушинського, П. Юркевича та ін. Так, варто підкреслити спорідненість шевченківського ідеалу «істинної сердечної людини», яка глибоко відчуває «священні істини євангельські», та метою педагогічної діяльності Г. Сковороди, спрямованою на «ушляхетнення серця», праглого до самопізнання й самовдосконалення. Обґрунтовуючи принцип народності, педагоги, освітні та громадські діячі зверталися до спадщини Г. Сковороди, який зазначав, що справжнє виховання криється в народі, як вогонь і світло у кремені, тому «кожен повинен пізнати свій народ, а в народі пізнати себе» (Ковалинський, 1996). Відповідно, у виховному процесі, як вважав мислитель, доцільно враховувати внутрішню природу людини, особливості її менталітету.

Найвищою цінністю Г. Сковородою і Т. Шевченком визнано «воленьку святую»: мандрівний філософ уславив козацькі вольності в поезії «De libertate» («Про Свободу»), а Кобзар у власних творах підносив ідеал козака – лицаря свободи. Т. Шевченко розвивав ідею сродної праці, розроблену Г. Сковородою: «Щаслива, стократ щаслива людина, яка зуміла відмежувати від себе все, недостойне людини й задовольнятися тільки благом, набутим власною працею» (Шевченко, 1971, с. 17, 23). Поет оспівував працю, що дає духовну втіху людині та користь суспільству («Роботящим умам, роботящим рукам перелоги орать, думать, сіять, не ждять і посіяне жать роботящим рукам»).

Національна інтелігенція сприймала Т. Шевченка (втім, і Г. Сковороду) як виразника найзаповітніших дум і сподівань українського народу, уособлення титанічного прагнення до самореалізації навіть за вкрай несприятливих життєвих обставин. Свідченням виняткової популярності обох великих українців було те, що багато їхніх творів прості люди знали напам'ять. Розкриття потенціалу творчості й особистого прикладу Т. Шевченка для виховання нового покоління українців здійснювали Л. Білецький, М. Грунський, С. Єфремов, П. Зайцев, Н. Мірза-Авякянц, І. Огієнко, М. Плевако, С. Русова, М. Сумцов, Ф. Сушицький, І. Франко, І. Ющишин, у працях яких Кобзар зображений як «апостол національного відродження», «великомученик за долю України», захисник загальнолюдських чеснот, виразник ідей соціальної, національної та

індивідуальної свободи (Корж-Усенко, 2019, с. 159-160). Наслідуючи Г. Сковороду і Т. Шевченка, українська інтелігенція мірилом внутрішньої шляхетності та духовного аристократизму визнавала вчинки людини, відповідно до критеріїв моральності, визнаних рідним народом. Інтелектуали з обох берегів Дніпра наснажувалися думкою про спорідненість із рідним народом як запорукою індивідуального саморозвитку. Подібно до Г. Сковороди, українські педагоги Н. Кобринська, В. Пачовський, О. Тисовський порівнювали справжній патріотизм із «пізнанням самого себе», власне із самоідентифікацією.

Виховний ідеал Т. Шевченка – «освічена, пряма й сердечна людина, яка добре розуміє та глибоко співчуває всьому людському», мав істотний вплив на його духовних послідовників, на формування цілих поколінь української молоді. Кобзар закликав співвітчизників плекати щирі патріотичні почуття («свою Україну любіть», «в останню тяжку минуту за неї Господа моліть»), наполегливо виборювати власні права («борітеся – поборете, вам Бог допомагає»), розвивати самостійність мислення, черпаючи знання із власних і чужих джерел («учіться, брати мої, думайте, читайте, і чужого научайтесь, й свого не цурайтесь»). «Мені здається, що коли б навіть батьківщина моя була найбільша й наймізерніша на землі – і тоді б вона мені здавалася кращою за Швейцарію і всю Італію», – стверджував Т. Шевченко (Шевченко, 1964, с. 31-32). Вартої уваги є думка німецької письменниці Ю. Вірджинії, що «вихованням національної свідомості Шевченко врятував свій народ від загибелі та заклав міцне підґрунтя для його славного культурного розвитку» (Світи, 1991).

Символічно, що квінтесенцією української національної ідеї у XIX ст. стало Слово, поставлене Т. Шевченком на варті пригніченого рідного народу. У педагогічній думці цього розкривалася значущість виховного потенціалу рідної мови, посилилася увага до народно-педагогічної мудрості: «Люби свій народ не тому, що він славний, а тому, що він свій» (О. Духнович), «Рідна мова – це найчесніший природній дар» (М. Шашкевич), «Перший вихователь – народ» (К. Ушинський). Науково обґрунтувати принцип народності виховання у вітчизняній педагогічній думці вдалося видатному педагогу К. Ушинському, який стверджував, що почуття національного є вроджене, вічне і властиве кожній людині, є даром Божим, має глибинне генетичне вкорінення у психіку й виявляє себе підсвідомо. У статті «Рідне слово» класик педагогічної думки визнав рідну мову першоосновою національного виховання, називаючи її «великим народним педагогом» і «нев'яучим... цвітом усього духовного життя». У часи заборони української

мови Валуєвським циркуляром К. Ушинський змушений був констатувати, що «наша багата південноруська, мелодійна, співуча мова, на якій розмовляють ... 14 мільйонів населення, на якій існує така народна література, якою не може похвалитися жоден народ, на якій ще недавно співав Шевченко, виганяється зі школи, наче якась чума» (Ушинський, 1948, с. 79).

Ідучи за попередниками, професор М. Сумцов називав рідне слово скарбницею національного духу, священною реліквією та оберегом власного народу, уподібнюючи його до Матері Божої в київському Софіївському соборі, яка, не зважаючи на руйнації церкви зайдями-завойовниками, залишилася непохитною; такою ж «несокрушимою стіною» є «і мова українська на протязі її довгого життя, од Ярослава Мудрого і до наших часів, і ніякі заходи з її руйнування не мали доброго наслідку. Безліч людей стоїть перед цією теж віковичною святістю, і жде, таємно жде від неї добра і правди на ґрунті великих старих національних заповітів...» (Сумцов, 1910). Слушною вважаємо думку професора І. Огієнка, що «рідна мова – то найповніший наріжний камінь існування народу як окремої нації...» (Іларіон, 1961, с. 23).

Проблемою відчуження від рідної культурної спадщини, як загрози для національної самоідентифікації українців, переймався Т. Зіньківський. Його послідовник Б. Грінченко заявляв про доцільність переходу від етнографічного замилювання рідним краєм до активної діяльності для піднесення рівня культури й добробуту України. Суттєвий вплив на розвиток педагогічної думки мала праця П. Грабовського «Лист до молоді української», де автор радив орієнтуватися на європейські культурні зразки замість «московських» (Грабовський, 1985). Цю ідею підтримали О. Кониський, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, В. Стефаник, Леся Українка, І. Франко та ін. Естафету маніфестації рідного слова як засобу самозахисту національного та індивідуального «Я» на початку ХХ століття підхопила творча молодь: «Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинуть обоє!» (Леся Українка), «О слово! Будь мечем моїм!» (Олександр Олесь), що є авторською ремінісценцією біблейних і шевченківських мотивів.

Нову генерацію активної, творчої, національно свідомої інтелігенції І. Франко влучно назвав «Молодою Україною». У статті «Одвертий лист до галицької української молоді» вчений наголошував, що «ми мусимо навчитися чути себе українцями», творити нові освітні традиції, спрямовані на дослідження рідного краю, передусім «пізнати ту свою Україну, ... щоб ми розуміли всі прояви її життя...» (Франко, 2006). Для І. Франка справжня інтелігенція – це не «слуга народу», а взірець сили духу, моральної чистоти й

гармонії, відповідальності, соціальної справедливості, здатна вчити народ «вільнодумства на полі релігійнім, правдивої гуманності на полі етичним, дружності та асоціації на полі економічному» (Франко, 1986, с. 149).

У працях представників національної інтелігенції ідеал людини є носієм демократизму і братерства, виразником рідної культури, мови, психічної стійкості, чужий демонстрації «месіанського» покликання щодо інших народів. Як зазначав П. Житецький, «гідкий був нам так польський, як і московський націоналізм з інстинктом державного насильства» (Житецький, 1913, с. 178). Спробу обґрунтування демократичного характеру української національної ідеї, що полягала в захисті прав особистості та громади, здійснив А. Кримський. За переконанням Олени Пчілки, невігластво, бездуховність, зневага до всього рідного українського, комплекс меншовартості, рабська психологія породжували перевертнів, моральних нікчем, які заважають поступу суспільства (Пчілка, 1917, с. 3).

Культивовані Г. Сковородою вічні духовно-моральні цінності, узгоджені із власним сумлінням, прагненням до свободи й самовдосконалення, як складові національного менталітету українців, було актуалізовано С. Русовою. Видатна освітня діячка слушно заявляла про те, що українському народові потрібна «...не тільки сама вже освічена більш-менш маса, йому потрібні міцні духом діячі, потрібні особи з міцним характером і ясним розумінням народного життя, науково освідомлені про його потреби», себто справжня духовна еліта, видатні особи, провідники розвитку суспільства (Джус та Нагачевська, 2006, с. 113). Найвищим щаблем соціалізації особистості С. Русовою визнавалося «усвідомлення людиною національно-громадського статусу» (Русова, 1918).

Необхідність формування духовно незалежної, активної особистості з розвиненим почуттям власної гідності й усвідомленням зв'язку з долею нації обстоювала Леся Українка. Ураховуючи пораду М. Драгоманова, що серце й ноги треба тримати в Україні, а голову – в Європі, поетеса закликала творити високоінтелектуальну культуру європейського ґатунку, зазначаючи, що «для нас, «молодих українців», починається нова епоха національної самосвідомості» (Українка, 1978, с. 86).

Представники молодшої генерації національної інтелігенції вбачали підґрунтям «національного самопізнання українського народу» велику демократичну ідею, що є наскрізною у формуванні «вільної, свідомої, дужої нації» та «мусить увійти в основу виховання українських поколінь, стати для них новою релігією, увійти в їх кров» (Русова, 1904; Євшан, 1920, с. 39). Метою лідера сокільського руху І. Боберського та його однодумців

стало творення національної системи виховання елітарної генерації української молоді на основі загартування волі й характеру, зміцнення гармонії душі й тіла, що було суголосним Шевченківській ідеї: «Борітеся, поборете!», накресленій на прапорі українського «Сокола». Звертаючись до настанов Т. Шевченка («Будьте люди, бо лихо вам буде!»), громадський діяч і педагог П. Крат, подібно до Г. Сковороди, закликав кожного зазирнути у глиб свого єства. З метою порятунку молодого покоління від денационалізації, творення із представників нації свідомих громадян, відповідальних за долю народу, М. Галущинський радив щоденною працею, ділом і словом засвідчувати, що «Україна – це я!».

Спираючись на творчість Г. Сковороди і Т. Шевченка, В. Пачовський розглядав індивідуалізм, демократизм, гуманізм, кордоцентизм як важливі складові менталітету українців, основу європоцентричних цінностей і духовну засаду модерної української нації. «Вдивімся в себе, побачмо себе, спізнаймо своє «я», високе з природи, перебудуймо себе, перекуймо себе, перекуймо сльозаву тугу на крицеву енергію – а тоді до нас стосуватися будуть і прийдуть до нас учитись, бо в нашій душі є велике творче джерело духа, за яке ми повинні й можемо бути горді!» (Пачовський, 1917, с. 14). В. Пачовський визнавав необхідним подолання громадянської пасивності, розвиток почуття особистої та національної гідності на основі культивування історії національних тріумфів і створення пантеону національних героїв. «Народ, що витворив такім високим чуттям і артизмом пісні та думи, що в часі своєї сили козацької мав найвищу просвіту з усіх Слов'ян, що в життю родиннім витворив таке культурне право і погляд на подружжя, якого щойно тепер добивається західна Європа, народ, що перший у новітній культурі поставив індивідуалізм за основу етики (Сковорода), народ що перший вивісив стяг революції демократичної і спромігся на такі великанські рухи, народ, що перший поставив постулат національної держави (Виговський), народ, що видав десятками такі великі індивідуальності на всіх полях, які ще не доцінено із-за вузької точки нашого світогляду – такий народ не дасть засимілювати себе народам зовсім протилежного характеру і має перед собою будучність... а від виховання залежить, чи се буде скорше чи пізніше...» (Пачовський, 1917, с. 16).

Водночас у працях В. Пачовського і П. Крата (а згодом – і Г. Ващенко) було започатковано відхід від некритичного замилювання усім «своїм, рідним» та аргументовано потребу активізації самовиховання молоді, спрямованого на нейтралізацію вад національної вдачі українців: крайній індивідуалізм, ігнорування громадських і корпоративних інтересів,

консервативність, максималізм, лінькуватість, лицемірство, пасивність, стихійний анархізм, комплекс меншовартості, зневіру у власних силах. Цю думку розвинув М. Грушевський, що часи романтичної ідеалізації старовини минули і тепер свої ідеали ми маємо шукати не в минулому, а в майбутньому (Грушевський, 1992б). Учений зауважив, що мета освіти, щільно пов'язана із самопізнанням і саморозвитком, має бути поглиблена на підставі актуалізації громадянського виховання, націленого на конструктивне перетворення суспільства (Грушевський, 1992а) із перспективою входження України до родини цивілізованих європейських народів. І. Стешенко був певен, що сучасна вища школа покликана формувати не тільки постійно рефлексуючу особистість, але й свідомого громадянина.

І сьогодні не втратило актуальності визначення Г. Ващенко національного вихованого ідеалу: «Традиційний ідеал – це не вишита сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишатися українцем. Ідеал людини – це те краще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення» (Ващенко, 1994, с. 108). Відповідно, національно-патріотичне виховання передбачає такі завдання, як засвоєння молодим поколінням соціального досвіду, набутого предками, успадкування культурних надбань українського народу, здійснення міжкультурного спілкування.

Педагоги досліджуваного періоду виокремлювали такі засоби національно-патріотичного виховання, які визнаються ефективними й на сучасному етапі: українська школа (початкового, середнього і вищого рівня), українська мова освітнього процесу, поглиблення українознавчого спрямування змісту освіти, позанавчальної роботи, дошкільного виховання і позашкільної освіти, зокрема екскурсії, українознавчі та краєзнавчі гуртки, урочисті заходи і літературно-музичні свята, присвячені знаменним подіям та відомим українським громадським і культурним діячам, учнівські та студентські організації відповідного характеру; українська книга, бібліотека, періодичні видання тощо; українська пісня (створення національних хорів) тощо.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, для вітчизняних педагогів і громадських діячів XIX – початку XX ст. характерним був акцент на близькості для українського народу демократичних цінностей європейської цивілізації, увага до саморозвитку, самовиховання й самореалізації, необхідності формування духовно незалежної, активної особистості з чіткою громадянською позицією, розвиненим почуттям власної та національної гідності.

Перспективи пов'язані з методичною розробкою шляхів запровадження ідей національно-патріотичного виховання, напрацьованих українськими педагогами та освітніми діячами, у практику сучасної освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- Вашченко, Г. (1994). *Виховний ідеал*. Полтава: Полтавський вісник (Vashchenko, H. (1994). *Educational ideal*. Poltava: Poltava Herald).
- Грабовський, П. А. (1985). *Вибрані твори, Т. 2*. Київ: Дніпро (Hrabovskyi, P. A. (1985). *Selected works, Vol. 2*. Kyiv: Dnipro).
- Грушевський, М. (1992а). *На порозі нової України*. Л. Винар (вступ. стаття). Нью-Йорк, Львів, Київ, Торонто, Мюнхен (Hrushevskiy, M. (1992a). *On the threshold of a new Ukraine*. L. Vinar (introductory article). New York, Lviv, Kyiv, Toronto, Munich).
- Грушевський, М. С. (1992б). Про українську мову і українську справу. У *Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського*, (сс. 18-40). Київ: Веселка (Hrushevskiy, M. S. (1992b). About the Ukrainian language and the Ukrainian affair. In *The Great Ukrainian: Materials on the life and work of M. S. Hrushevsky*, (pp. 18-40). Kyiv: Rainbow).
- Джус, О., Нагачевська, З. (Упор.) (2006). *Софія Русова: з маловідомого і невідомого. Ч. 1: «Несторка української педагогічної літератури...»*. Івано-Франківськ: Гостинець (Dzhus, O., Nahachevska, Z. (Eds.) (2006). *Sofia Rusova: from the little known and the unknown. Part 1: "Nestorka of Ukrainian pedagogical literature..."*. Ivano-Frankivsk).
- Євшан, М. (1920). Національне виховання (Гадки і мрії). *Життя і мистецтво*, 4, 2, 38-40 (Yevshan, M. (1920). National education (Thoughts and dreams). *Life and Art*, 4, 2, 38-40).
- Житецький, П. Г. (1913). З історії Київської української громади: Промова П. Житецького на Шевченківських роковинах (з його посмертних паперів). *Записки наукового товариства імені Т. Г. Шевченка*, 116, 4, 177-189 (Zhytetskiy, P. H. (1913). From the history of the Kyiv Ukrainian community: P. Zhytetskiy's speech at the Shevchenko society anniversary (from his posthumous papers). *Notes of the Taras Shevchenko Scientific Society*, 116, 4, 177-189).
- Ковалинський, М. (1996). Життя Григорія Сковороди. У Г. Сковорода, *Твори: для старшого шкільного віку*. В. О. Шевчук (наклад.). Київ: Веселка (Kovalynskiy, M. (1996). The life of Hryhorii Skovoroda. In H. Skovoroda, *Works: for senior school age*. V. O. Shevchuk (Ed.). Kyiv: Rainbow).
- Корж-Усенко, Л. В. (2019). *Концептуальні та організаційно-педагогічні засади розвитку освітнього процесу у вищій школі України (1905–1920 рр.)* (дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01). Суми (Korzh-Usenko, L. V. (2019). *Conceptual and organizational-pedagogical bases of educational process development in the higher school of Ukraine (1905–1920)* (DSc thesis). Sumy).
- Іларіон (1961). *Навчаймо дітей своїх української мови*. Вінніпег (Hilarion (1961). *Let's teach our children the Ukrainian language*. Winnipeg).
- Пачовський, В. (1917). *Українці як народ*. Нью-Йорк (Pachovskyi, V. (1917). *Ukrainians as a people*. New York).
- Пчілка, Олена (1917). Український національний скарб. *Газета Гадяцького земства*, 52, 3 (Pchilka, Olena (1917). Ukrainian national treasure. *Newspaper of the Hadiach Zemstvo*, 52, 3).
- Русова, С. (1904). Старе й нове в сучасній українській літературі. *Літературно-науковий вісник*, 25, II, 65-78 (Rusova, S. (1904). Old and new in modern Ukrainian literature. *Literary-Scientific Bulletin*, 25, II, 65-78).

- Русова, С. Ф. (1918). Дещо з філософії виховання. *Вільна українська школа*, 10, 304-316 (Rusova, S. F. (1918). Some of the philosophy of education. *Free Ukrainian School*, 10, 304-316).
- Світи Т. Г. Шевченка (1991). *Збірка статей до 175-річчя з дня народження поета*. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, Львів (Worlds of Taras Shevchenko (1991). *Collection of articles dedicated to the 175th anniversary of the poet's birth*. New York, Paris, Sydney, Toronto, Lviv).
- Сумцов, Н. (1910). *Малюнки з життя українського народного слова*. Харків: Друк. «Печат. Діло» (Sumtsov, N. (1910). *Drawings from the life of the Ukrainian folk word*. Kharkiv).
- Українка, Леся (1978). *Зібрання творів, Т. 10*. Київ: Наукова думка (Ukrainka, Lesia (1978). *Collection of works, Vol. 10*. Kyiv: Scientific thought).
- Ушинский, К. Д. (1948). *Собрание сочинений, Т. 2: Педагогические статьи (1857–1861)*. Москва, Ленинград: Издательство Академии педагогических наук РСФСР (Ushynskiy, K. D. (1948). *Collection of works, Vol. 2: Pedagogical articles (1857–1861)*. Moscow, Leningrad: Publishing House of the Academy of Pedagogical Sciences of the RSFSR).
- Франко, І. Я. (1986). *Зібрання творів, Т. 45*. Є. П. Кирилюк (гол. ред. кол.). Київ: Наукова думка (Franko, I. Ya. (1986). *Collection of works, Vol. 45*. Ye. P. Kyryliuk (editor in chief). Kyiv: Scientific opinion).
- Франко, І. (2006). Поза межами можливого. У Проценко О., Лісовий В. (Упор.), *Націоналізм: Антологія*, (сс. 435-446). Київ: Смолоскип (Franko, I. (2006). Beyond the possible. In O. Protsenko, V. Lisovyi (Ed.), *Nationalism: An Anthology*, (pp. 435-446). Kyiv).
- Шевченко, Т. (1964). *Повне зібрання творів, Т. 4*. Київ: Видано АН УРСР (Shevchenko, T. (1964). *Complete collection of works, Vol. 4*. Kyiv: Published by the Academy of Sciences of the USSR).
- Шевченко, Т. (1971). *Твори, Т. 4*. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро» (Shevchenko, T. (1971). *Works, Vol. 4*. Kyiv: Dnipro Publishing House of Fiction).

РЕЗЮМЕ

Корж-Усенко Лариса. Ідея національно-патриотического воспитания в украинской педагогической мысли XIX – начала XX в.

В исследовании представлено обобщение подходов представителей украинской интеллигенции XIX – начала XX века к пониманию сущности и значения национально-патриотического воспитания молодого поколения. Отмечено исключительное влияние творчества Г. Сковороды и Т. Шевченка на разработку теоретических основ исследуемого феномена и становление украинского идеала воспитания. Охарактеризованы взгляды выдающихся педагогов, общественных и образовательных деятелей исследуемого периода на принципы и средства национально-патриотического воспитания. Актуализирована значимость творчества предшественников для утверждения национально-культурной идентичности и формирования гражданского сознания молодого поколения в условиях вызовов и рисков современности.

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание, украинская интеллигенция, украинский идеал воспитания, национально-культурная идентичность, менталитет, самоидентификация, гражданское сознание, молодое поколение.

SUMMARY

Korzh-Usenko Larysa. The idea of national-patriotic education in the Ukrainian pedagogical thought of the XIX – early XX centuries.

The study presents the dynamics of the views of prominent teachers, public figures and educators of the XIX – early XX century on the essence, purpose and means of the national-patriotic education of the younger generation.

With the help of textual analysis, the source base and historiographical work on the selected problem were processed. Using the method of retrospective analysis, an exceptional influence on the formation of the theoretical foundations of the Ukrainian educational ideal of G. Skovoroda and T. Shevchenko, who were significant personalities for the national intelligentsia, the embodiment of the titanic desire for creative self-realization, is revealed. Using the method of generalizing approaches of the Ukrainian intelligentsia, the understanding of the essence and significance of the national-patriotic education of the younger generation is presented. Based on the diachronic analysis of the views of prominent teachers, public figures and educators of the XIX – early XX century, the vision of the means and methods of national-patriotic education is characterized. It is established that the representatives of the Ukrainian pedagogical thought of the studied period singled out the means of national-patriotic education, recognized as effective at the present stage: Ukrainian school (of primary, secondary and higher level), Ukrainian language of educational process, deepening Ukrainian studies, extracurricular work, preschool and extracurricular education, including excursions, Ukrainian studies and local lore groups, ceremonial events and literary and musical holidays dedicated to significant events and famous Ukrainian public and cultural figures, student organizations of the relevant nature; Ukrainian book, library, periodicals, etc.; Ukrainian song (creation of national choirs), etc.

It is stated that for teachers and public figures of the XIX – early XX centuries was habitual the emphasis on the proximity of the Ukrainian people to the democratic values of the European civilization: attention to self-development, self-education and self-realization, the need to form a spiritually independent, active personality with a clear civic position, a developed sense of self and national dignity.

Key words: *national-patriotic education, Ukrainian intelligentsia, Ukrainian educational ideal, national-cultural identity, mentality, self-identification, civic consciousness, younger generation.*